

Naar verluidt zijn tal van edelen in de Late Middeleeuwen naar Jeruzalem gegaan om zich daar te laten slaan tot Ridder van het Heilig Graf. Als je, als welvarend mens, de tocht goed had voorbereid, hoefde dat niet per se een hachelijke onderneming te worden. Menig edelman liet het zich aan niets ontbreken tijdens de reis naar het Heilige Land. Zo ook hertog Johan I van Kleef (1419 – 1481) en graaf Jacob I van Horne (1426-1488), adellijke lieden die figureren in een *oudt liedeken* dat ruim een eeuw later nog bekend was. Aan deze bezongen bedevaartstocht deed ook een Nijmegenaar mee: jonker *Dirck (Diederik) van Bronckhorst-Batenburg*. Over deze persoon is aanmerkelijk minder bekend. Daarnaast is het opmerkelijk dat hertog Arnold van Gelre in hetzelfde jaar dezelfde tocht heeft ondernomen, maar dat over zijn pelgrimage géén liedje is gemaakt.

Een Nijmeegse pelgrim in 1450

Bezongen bedevaart naar Jeruzalem

Van lied 109 uit het *Antwerps liedboek* (1544) zijn er vrij veel en duidelijke contemporaine bronnen bewaard gebleven die de kruistocht van drie Gelderse edellieden hebben beschreven. In navolgend verhaal worden de twee belangrijkste naast elkaar gelegd om een beeld te krijgen van hoe de bedevaart is gegaan: het liedje zelf en de *Chronik von Cleve und Mark* (1474) van Gert van der Schüren (1411-ca.1490), de hofsecretaris van hertog Johan I van Kleef, een van de bedevaarders.

De initiator van deze religieuze reis is de graaf van Kleef geweest. Gert van der Schüren vertelt in zijn *Chronik* hoe graaf Johan pauselijke toestemming krijgt om naar Jeruzalem te gaan om 'den ridderlicken Orden' te verkrijgen.

Oud liedje uit Antwerps liedboek

(hertaling door auteur)

Met plezier willen wij zingen
- Mijn mooie liefde hier bij me -

Wat drie edele heren overkwam
Geboren in het Nederrijnse
Kleef, Horne en Batenburg,
- Hun namen zijn zeer bekend
Met dit lied willen wij ze prijzen –
Zij gingen wandelen door het land

Voor zijn hofhouding wil Johan geheim houden wat hij van plan is, want hij zegt dat hij naar zijn oom hertog Philips III "de Goede" van Bourgondië (1396-1467) gaat, 'als hy der Tyd duck tho doin plag'. Noch zijn moeder, noch zijn vrouw Catherina vertelt hij dat hij eigenlijk naar Jeruzalem wil trekken.

Die heren zijn uitgereden
Al in dat jubeljaar
Zij wilden niet wederkeren
Voordat zij tot ridder waren geslagen
Zij arriveerden in Venetië
Daar maakten zij een afspraak
Dat zij niet zouden wederkeren
Zonder het Heilig Graf bezocht te hebben

1. MET LUSTE WILLEN WI SINGHEN

a. Met lus - te wil - len wi sin - ghen, Schoon lief al bi - der
 hant, Van drie lants-hee - ren din - gen, Ge - bo - ren wt Ne - der -
 lant; Cleue, Hoor - ne ende Ba - ten - borch, Haer na - men zijn
 wel be - cant; Met san - ghe wil - len wij - se prij - sen, Gaen
 wan - de - len al door dat lant.

Op de dinsdag na Pasen (7 april) in 1450 verlaat graaf Johan de stad Kleef. Dat doet hij in een *jubeljaar*; een jaar waarin een christen naar Rome kon gaan om aldaar vergeving te krijgen voor al zijn zonden. Voordat Johan de paus bezoekt, gaat hij op weg naar het Heilige Graf. Eerst doet de graaf nog drie dagen Brussel aan om daar zijn oom Philips te bezoeken. Daarna reist het gezelschap via Henegouwen, Champagne, Bourgondië, Savoye, 'Sente Bernarts Berch', door Lombardije naar Venetië. Pas in deze stad ontmoet graaf Johan de twee edelen die in het liedje worden bezongen: graaf Jacob I van Horne en jonker Dirck van Bronckhorst-Batenburg.

Zij namen daar elkaar
 Al bij de blanke hand
 Wij rijden nu tesamen
 Door Italië, het gouden land
 Zij zagen Rome in 't zuidwesten
 - Al in dit jubeljaar -

Maar daar waren zij ongewone gasten
 Zij verlangden in Jeruzalem te zijn.

In feite gaan de edelen per schip naar de Heilige Stad. Op de vrijdag na Pinksteren (29 mei) vertrekt de boot die ze in ongeveer 'ein Maand Tyds' naar de havenstad Jaffa voert. Het is niet aannemelijk dat de adellijke pelgrims Rome daadwerkelijk hebben zien liggen. Deze passage in het lied kan men beter zien als een duiding dat niet Rome, maar Jeruzalem het primaire doel is van de onderneming, jubeljaar of niet.

Eén der heren sprak de stuurman toe
 Houd uw anker goed in de gaten
 Breng uw schip goed doordacht in gereedheid
 Let goed op uw mast
 Want u hebt drie edelen aan boord
 Geld speelt voor ons geen rol
 Zorg dat uw schip geen schade heeft
 En dat ons niets zal gebeuren.

Het Heilig Graf-
Detail van
een kaart van
Jeruzalem uit
het Liber croni-
corum van Hart-
mann Schedel
uit 1493.

(De schipper zegt:)

Het schip, het roer, de voorraad,
Met alles is het goed gesteld
Nu vaar ik weg van het land
Dit alles met Gods bescherming
Voor storm en ook voor golven
En de onstuimige zee

(De edellieden antwoorden:)

Vol goede moed wagen wij ons erop
Dat geldt voor ons alledrie.

Zij hadden de wind mee

En ook de golven

In Jeruzalem, weer aan land,

Zagen zij Salomons tempel

Zij betraden daar Jeruzalem

Al in het Heilige Land

Zij betraden het Heilige Graf

Waar Maria ooit zo oprecht op zat (om
Jezus' lichaam te zalven)

Zoals gezegd komen de *drie lantsheeren* aan land te Jaffa, dat op Turks grondgebied ligt. Allerlei verhalen doen de ronde over de Luikse bisschop Jan van Heinsberg (†1459), die zes jaar eerder dezelfde reis had ondernomen met een grote groep edelen. Verteld wordt hoe de Turken het rijk uitziende gezelschap in enkele hinderlagen proberen

te lokken. De bisschop kiest eieren voor zijn geld: onverrichter zake keert hij terug naar Luik. Graaf Johan, jonker Dirck en de anderen besluiten om onopvallender te reizen. Gert van der Schüren beschrijft hoe zij per ezel van en naar Jeruzalem gaan, in een reis die in totaal 12 of 13 dagen duurt. Daarna doen ze allerlei andere plaatsen aan waar Jezus is geweest.

Het hoogtepunt van de reis is natuurlijk de ridderslag. De edellieden maken kennis met heer Arnulf van Créqui, die ook juist is toegetreden tot de Orde van het Heilig Graf. De Picardische heer riddert hertog Johan I met het zwaard van de Kleenaar, dat hij voor deze gelegenheid heeft meegenomen naar het Heilig Land. Vervolgens verkrijgen alle andere edelen uit het gevolg het ridderschap uit handen van de Kleefse hertog. Ook Dirck van Bronckhorst wordt ridder.

(Heer Arnulf van Créqui zegt:)

Heren, u bent hierom gekomen

dat gij tot ridder geslagen wil zijn

Toon uw volk dat u het beschermt

En zorg dat de koopman veilig kan rond-
reizen

En hanteer het zwaard rechtvaardig

Het Hof van Batenburg in 1962.

En bescherm weduwen en wezen
Dan handelt u met goed recht
Nu bent u tot de adelstand verheven.

Het historielied besluit met de ridderslag. Daardoor worden de heren dus opgenomen in de Orde van het Heilig Graf van Jeruzalem (*Ordo Equestris Sancti Sepulchri Hierosolymitani*), tegenwoordig een evangeliseringsorganisatie die 19000 leden telt in 30 landen). Het symbool voor deze ridderorde is een rode versie van het zogenaamde *Jeruzalemkruis*; Godfried van Bouillon heeft zelf het Latijnse krukkenkruis met vier kruizen in de armen uitgekozen, doch het zijne is van goud. Dit kruis komt nogal eens voor op de kleding of het wapenschild van een edelman, want sinds de 12de eeuw hebben heel wat adellijke pelgrims de tocht gemaakt om zich tot ridder te laten slaan.

Over de terugreis van het drietal wordt niet meer gezongen. Volgens Van der Schü-

Wapen van de Orde van het Heilig Graf.

ren gaan de heren vrij snel terug naar Jaffa. Zij varen daarna naar Cyprus, alwaar zij worden ontvangen door de koning (Johannes II, die zichzelf ook koning van Jeruzalem noemt). Op Rhodos zijn de Gelderse edelen te gast bij de Orde van Sint Jan (de Johannieters hebben zich pas in 1530 op Malta gevestigd, daarvoor zaten zij op Rhodos en Cyprus). In Italië aangekomen scheiden de wegen van hertog Johan I en Dirck van Batenborgh zich.

De Kleefse hertog vertrekt naar Venetië, Dirck en Jacob gaan naar Rome. Daar ontvangen zij alsnog de aflaat die verbonden is aan het jubeljaar. Op Allerzielen 1450 bereiken Dirck en Jacob Brussel. Op de burgemeestersrekening van die dag staat te lezen hoe de heren er zowel wijn uit de Bourgogne als uit het Rijnland voorgezet hebben gekregen. Vanuit Brussel zijn zowel Dirck als Jacob aan de eigen thuisreis begonnen.

Nijmegenaar Dirck

Aangenomen mag worden dat Dirck van Bronckhorst nog voor Kerstmis dat jaar weer thuiskomt in Nijmegen. Het is niet duidelijk waar hij dan woont, maar het is buitengewoon aannemelijk dat hij in het 'Hof van Batenburg' heeft geleefd, dat tot de sloop in 1966 aan de Ridderstraat 4 heeft gestaan. In 1410 staat het huis voor het eerst vermeld, als het dienst doet als logeeraadres voor ridders die de op het Valkhof verblijvende vorst willen bezoeken. (Later overigens zou het huis in het bezit raken van burgemeester Kelffken en de patriciërsfamilie Roukens. Zowel in 1991 als in 1999 zijn allerlei vondsten uit de beerput van dit roemruchte pand tentoongesteld geweest in stedelijke musea.)

Het is niet precies bekend wanneer Dirck geboren is. In elk geval is hij de zoon van Gijsbert van Bronckhorst-Batenburg en Margaretha van Ghemen. Dircks naam komt wel regelmatig voor in Gelderse oorkonden (te zien in het vierde deel van Isaac Nijhoffs

Een oudt liedeken

Met luste willen wi singhen
Schoon lief al bider hant
Van drie lantsheeren dingen
Geboren uut nederlant
Cleve Hoorne ende Batenborch
Haer namen zijn wel becant
Met sanghe willen wijse prijsen
Gaen wandelen al door dat lant

Die heeren zijn uut ghetogen
Al in dat gulden iaer
Si en wouden niet weder keeren
Si en waren ridder geslaghen
Te Venegien dat si quamen
Si maecten een verdrach
Si en wouden niet weder keeren
Si en besochten dat heylige graf

Si namen daer malcander
Al bider witsen hant
Wi rijden nu te samen
Al door dat gulden lant
Si saghen int suytwesten
Al dat vergulden iaer
Mer si waren vreemde gasten
Te Jerusalem was haer begaer

Die een heere sprack den stierman toe
Hout uwen ancker al vast
Bewaert u schip met staden
Siet wel tot uwen mast

Ghi hebt drie heeren gheladen
Het en is om gheen ghelt te doen
Bewaer u schip van schaden
Dat ons gheen ghebrec en coem

Schip roer ende provanden
Alle dinck is wel ghestelt
Nu stieret vanden landen
Al in des gods gewelt
Voor wint ende ooc voor waghe
dat meyr is onghewelt
Wi willen vrolijck waghen
Het ghelt ons even dier

Si seylden voor den wint
Ende ooc al voor die waghen
Te Jerusalem aen dat lant
Salomons tempel dat si saghen
Si traden te Jerusalem
Al op dat heylich lant
Si traden op dat heylich graf
Daer maria so innich op lach

Ghi heeren sidy daer om comen
dat ghi ridders wilt gheslaghen zijn
Hout uwe scharen baren
Ende laet den coopman varen
Ende voert dat sweert met recht
Ende beschermt weduwen ende weesen
So voert ghi een goet recht
Nu hebt ghi edelheyt ghecreghen

Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland [...] uit 1847). Jonker Dirck figureerde als bannerheer en raadsman van hertog Arnold van Gelre, die op moment van aantreden bovendien zijn minderjarige neef is. De relatie die beide heren hebben gehad lijkt sterk op een haat-liefdeverhouding. Zo is Dirck betrokken bij verdragen die gunstig zijn voor hertog Arnold, maar ook bij tegenovergestelde overeenkomsten.

In 1425 trouwt Dirck met Catharina van Gronsfeld, die in 1444 is overleden. Twee jaar eerder wordt hem Batenburg officieel beleend door keizer Frederik III. In die tijd

treedt Dirck al regelmatig op als raadgever van hertog Johan I van Kleef. Bij een conventie in 1447 tussen hertog Johan en hertog Willem van Gulik treedt hij op als hoogschout van Kleef. Toch is hertog Arnold van Gelre nog steeds degene die het eigenlijke gezag voert over Dirck. Een jaar later beschuldigt de Gelderse hertog Dirck ervan dat hij zich te weinig heeft ingezet voor diens belangen, vooral in de tijd dat Arnold nog minderjarig was. Op 13 maart 1450, vlak voor Dircks vertrek naar het Heilig Land, zou hij hertog Adolf van Kleef 12.000 rijnsse guldens hebben geleend, een groot bedrag in die tijd. Daarvoor krijgt hij naar verluidt

het dorp Uden en het land van Ravenstein in onderpand.

Volgens de biografische woordenboeken van Van der Aa en Molhuysen zou Dirck in 1454 zijn overleden. Echter, zijn zoon Gijsbert wordt al op 27 november 1452 benoemd tot heer van Batenburg. Het is dus ook mogelijk dat Dirck voor die datum is gestorven.

Hoe dan ook, Dirck van Bronckhorst-Batenburg is vooral bekend geworden door zijn bedevaart naar Jeruzalem en zijn benoeming tot ridder van het Heilig Graf. In het Antwerps Liedboek staat vrij zeker een bewerkt liedje naar een verdwenen origineel uit het huidige Oost-Nederland of West-Duitsland. Aangenomen wordt dat het oorspronkelijke lied kort na de pelgrimstocht is ontstaan en dat het nog eeuwen daarna erg bekend is geweest. Bij andere liedjes komt het lied voor als wijsaanduiding, met namen als *Van de drie landsheeren of Cleve, Hoorne en Batenburg*.

Onbezongen pelgrimstocht

Later dat jaar gaat hertog Arnold van Gelre ook op bedevaart naar Jeruzalem. In Rome ontmoet hij zijn neef Johan I van Kleef, die al op terugreis is. Nadat hij een tijdje in Venetië is geweest is ook hij naar de pauselijke stad gegaan voor de aflaat van het jubeljaar. Hertog Jan I gaat daarop terug naar huis, hertog Arnold gaat naar Jeruzalem om later ook terug te keren als ridder van het Heilig Graf. Het levert de laatstgenoemde geen liedje op. Zelfs een van de reisgenoten van hertog Arnold, een anonieme priester en geleerde, vermeldt hertog Arnold helemaal niet in zijn beschrijving van alle door hen bezochte plaatsen in het Heilige Land, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Het door hem vervaardigde manuscript (KB Hs.75 H36) is vooral te zien als een reisgids, al besluit de schrijver zijn werk met de uitleg waarom men de hele tocht zou moeten ondernemen: aflaat.

Hoewel het niet te zeggen is of de bedoelingen van Dirck zuiver godsdienstig waren, kun je haast veronderstellen dat er voor hertog Arnold van Gelre een belangrijke bijbedoeling was. Immers, de pelgrimstocht naar Jeruzalem wordt door het volk gezien als een heldendaad en wie terugkeert als ridder van het Heilig Graf zal een zekere eer te beurt vallen. Wellicht is er een verklaring te vinden in het feit dat de toch al niet populaire hertog Arnold (zie de bijdrage van Jan Kuys in dit Katern) uit allerlei plaatsen uit Gelre geschenken heeft laten aanrukken om zijn reis te veraangename; je kunt je voorstellen dat dit afbraak doet aan het idee van een boetetocht, dus ook aan het te winnen prestige. Zoiets dient natuurlijk niet bezongen te worden.

Dus: hoewel van Dirck van Bronckhorst-Batenburg heel wat minder gegevens bewaard zijn gebleven dan van hertog Arnold van Gelre figureert de eerstgenoemde pelgrim wel voor eeuwig in een liedje. Na de sloop van het Hof van Batenburg herinnert helemaal niets in Nijmegen meer fysiek aan deze veelbezongen man. (Zijn pelgrimage staat bijvoorbeeld wel vermeld in de reeks *Ach Lieve Tijd* uit 1985, maar in *Nijmegen, geschiedenis van de oudste stad van Nederland* uit 2005 is niets te vinden over de reis.) Toch zou het de moeite waard zijn als iemand een definitief onderzoek zou doen naar de pelgrimages van de “drie lantsheeren” en die van hertog Arnold. Bovendien is het aan te bevelen om Dirck van Bronckhorst-Batenburg eens aan een nadere studie te onderwerpen. Over alle genoemde onderwerpen spreken de secundaire bronnen elkaar dikwijls tegen. In primaire bronnen is in elk geval nog veel interessants te ontdekken dat nieuwe inzichten kan geven.

Kort nawoord

In 1948 heeft B.H. van 't Hooft een artikel over het bovenstaande lied gepubliceerd in

zijn *Honderd jaar Gelderse geschiedenis in historieliederen*, een jubileumuitgave van de vereniging Gelre. Dit artikel kan worden gezien als een aanvulling daarop. Het artikel over Dirck van Bronckhorst-Batenburg van Martin Bergevoet uit 1974 in het *Kontaktblad van de historische vereniging Tweestromenland* is grotendeels gebaseerd op het eerstgenoemde werk.

De hertaling van het oude liedje is van

ondergetekende en wijkt iets af van de oplossingen die worden gegeven in de fraaie uitgave van het *Antwerps liedboek* uit 2004 (Dieuwke van der Poel e.a.). Vragen en suggesties graag via www.martijnwijngaards.nl. (Op deze site staan ook enkele foto's uit het handschrift KB Hs.75 H36 en een link naar een audiofragment van het liedje.)

Martijn Wijngaards

Sterk in bouwrecht

Loopt uw planning in het honderd? Laat uw onderaannemers u op het laatste moment in de steek? Dan is het fijn om te weten dat u terug kunt vallen op een advocaat die gespecialiseerd is in bouwrecht. Daarvoor bent u bij Heijltjes Advocaten aan het goede adres.

Wij begrijpen wat u bedoelt als u het heeft over bestelwijzigingen, directievoering en het kritisch pad in uw planning. Of het nu gaat om een bouwvergunning, de uitvoering of de afrekening, onze deskundige advocaten voorzien u graag van helder en praktisch advies. Bovendien behartigen wij al uw belangen doeltreffend bij een geschil.

Heijltjes Advocaten
Daar kunt u op bouwen

Heijltjes

a d v o c a t e n

Dé specialist in civiel- en bestuursrechtelijk bouwrecht

Nijmeegsebaan 140 | 6564 CM Hellig Landstichting | Postbus 1392, 6501 BJ Nijmegen
Telefoon (0 24) 322 22 55 | Fax (024) 322 7 51 | E-mail info@heijltjes.nl | www.heijltjes.nl